

Харламов Михайло Іванович, аспірант кафедри історії України Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

З історії розвитку шкіл фабрично-заводського навчання в Україні у 1921-1929 роках.

Сучасна професійно-технічна освіта України знаходиться у кризі. З метою покращення ситуації в освітній галузі є необхідним вивчення досвіду українських освітян ХХ сторіччя. Зокрема, дуже важливими є питання розвитку шкіл фабрично-заводського навчання (ФЗН) нашої країни у період з 1921 по 1929 рік, коли Україна мала власну, унікальну систему освіти.

Дослідження проблем розвитку цих навчальних закладів має, як наукове, так і практичне значення. З одного боку, це вивчення призведе до кращого розуміння ролі шкіл ФЗН в системі української освіти та зможе видалити прогалини у історії вітчизняної освіти. З іншого боку, приділення уваги питанням розвитку шкільної системи УСРР повинно виявити нові перспективи для розвитку сучасної української професійно-технічної освіти. Можна бути впевненим у тому, що з напрацювання працівників освіти минулого сторіччя можна взяти багато корисного для створення дійсно сучасної, високотехнологічної, інтелектуальної школи.

Проблеми розвитку шкіл ФЗН в Україні в 20- х роках ХХ сторіччя фактично не досліджувалися. Завданням даної статті є дослідження особливостей розвитку шкіл ФЗН в УСРР у 1921 – 1929 рр..

Школи фабрично-заводського навчання (ФЗН) були створені та працювали у промисловості, при чому більша частина цих шкіл обслуговувала саме важку промисловість. Це було викликано перш за все тим, що країна в другій по-

ловині 1920-х років взяла курс на пришвидшену індустріалізацію, республіці не вистачало технічних кадрів.

Не можна сказати, що не створювалися подібні школи для сільського господарства. Існували школи селянської молоді (ШСМ), школи колгоспної молоді (ШКМ) різних типів, робітничі сільськогосподарчі курси тощо. Але ці навчальні заклади не мали такої підтримки держави, яка їм була потрібна, на відміну від промислових шкіл. На другому з'їзді з робітничої освіти УРСР, що проходив у Харкові у 1925 році у переліку проблем, що обговорювалися, не було жодної згадки про сільські робітничі школи, натомість широко розглядалися проблеми хімічної, металургійної, гірничої промислової освіти [1, с. 3].

Кількість шкіл ФЗН постійно зростала у 20-х роках ХХ сторіччя. Динаміка цього зростання у 1921 – 1926 роках наступна[1, с. 7]:

У 1920/21 академ. році	32 школи	2000 учнів
1922	103	8606
1923	217	13191
1924	288	19500
1925	296	22880
1926	353	23390

Слід сказати, що ці школи вже тоді охоплювали 70 % усієї молоді, що працювали на підприємствах. Спочатку школи не мали спеціальних приміщень, необхідного устаткування, матеріально-технічної бази. Це було викликано об'єктивними причинами, оскільки країна знаходилася у повоєнній розрусі.

У лютому 1921 року Головний комітет професійної та спеціально-наукової освіти (Головпрофос) РРФСР розробив та затвердив перше «Положение о школах фабрично-заводского ученичества металлообрабатывающей про-

мышленности» [2, с. 44]. Фактично це положення незабаром стало дійсним для усіх типів шкіл ФЗН і в УСРР.

У цьому положенні зазначалося, що кваліфікованим робітником можна називати лише того, хто пропрацював декілька років на виробництві, що відповідає сучасним вимогам техніки, хто встиг набути стільки практичних вмінь та навичок, що він в змозі виконати усю роботу за своїм фахом, а також хто отримав повну загальноосвітню та спеціальну підготовку. Перші школи ФЗН були створені у Дніпропетровську, Донецьку, Луганську, на підприємствах машинобудування і металообробки – в Миколаєві, Харкові – на заводах ХТЗ та «Серп і молот», в Києві, Одесі тощо [3, с. 19].

Можна відзначити, що в аграрних округах Правобережжя мережа шкіл ФЗН та інших професійно-технічних закладів була набагато менш розвиненою ніж на сході та півдні України. Згідно положення про роботу шкіл ФЗН у перший рік учні повинні були проводити у підготовчій майстерні та навчатися базовим навичкам ремесла; два наступних роки працювати у заводських цехах і, нарешті, на останньому році переходити у показову майстерню, що була забезпечена сучасним обладнанням. Разом з теоретичною та виробничою підготовкою багато уваги приділялося виховній роботі.

На перший погляд, розглядаючи питання системи професійно-технічної освіти, можна зробити висновок, що школи фабрично-заводського навчання були тим самим, що й професійно-технічні школи на базі семирічки. Дійсно, у роботі цих двох видів шкіл було багато спільного. Але існували й суттєві розбіжності .

По-перше, навчання в професійно-технічних школах тривало два чи три роки, тоді як у школах ФЗН – чотири роки. По-друге, до шкіл ФЗН приймали підлітків навіть із чотирирічною освітою, тоді ж як до профшколи приймали тих, хто закінчив семирічку [4, с. 73]. По-третє, школи фабрично-заводського навчання до середини 20-х років ХХ століття створювалися тільки при заводах,

там навчалася молодь, яка вже працювала на підприємстві, а для професійних шкіл це не було правилом.

Розглядаючи «Тези доповідей та резолюцій другого з'їзду по робітничій освіті УРСР», що проходив у 1925 році, можна відмітити суттєву розбіжність між школами ФЗН та професійно-технічними школами. «Школа робітничої молоді (ФЗН), що організується безпосередньо на фабриках і заводах та обслуговує підлітків, природно є школою для відтворення робочої сили великої індустрії. Тоді як індустріально-технічна профшкола повинна комплектуватися робітничими підлітками й дітьми робітників і підготовляти кваліфіковану силу для середньої й дрібної промисловості...» [1, с. 8]. Як професійно-технічні школи, так і школи робітничої молоді (ФЗН) мали власні положення, які регулювали діяльність цих навчальних закладів – «Тимчасове положення про професійно-технічні школи» та «Тимчасове положення про школи робітничої молоді» відповідно [5, с. 8].

Таким чином, можна чітко зазначити, що хоча матеріали для навчання, навчальні програми, принципи та методи роботи шкіл ФЗН та професійних шкіл були подібними, але існували досить суттєві відмінності між ними, що не дозволяє ототожнювати ці два види шкіл.

До середини 1920-х років школи фабрично-заводського навчання знаходилися переважно на утриманні державного бюджету. Через низку об'єктивних та суб'єктивних причин держава була не в змозі повній мірі забезпечити навчальні заклади матеріально. Але вже у 1925 році було прийняте рішення про те, що потрібно передати школи на баланс промисловим підприємствам. «...Другий всеукраїнський з'їзд робітничої освіти висловлюється за скасування системи централізованих відрахувань для ФЗУ й за цілковиту передачу їх на постійне та кошторисне фінансування промисловості, включивши бюджет шкіл у бюджет підприємства чи господарчого об'єднання. Затверджується бюджет школи під час загального затвердження бюджету підприємства» [1, с. 24]. З цього часу школам ФЗН починають приділяти більше уваги на підприємствах,

збільшується їх фінансування, покращуються матеріально-технічні умови навчання тощо. З другої половини 1920-х років кількість шкіл починає різко збільшуватися.

Для покращення роботи шкіл ФЗН в період нової економічної політики нарком освіти УСРР видавав відкриті листи про необхідність застосування принципів наукової організації праці в системі освіти. Зокрема, у листі Головного комітету професійної та спеціально-наукової освіти у 1925 році було зазначено: «...для цієї промисловості, що будується на нових раціональних підвалинах, треба нового робітника, що вмів би точно і акуратно працювати; саме будівництво господарства на наукових підвалинах, постійне і послідовне поліпшення заходів, що вже є, можливе лише за свідомої й активної участі робітничих мас, як технічно, так і організаційно. Завдання школи, зокрема, школи фабзавучів і профшколи, це підготувати робітника, що годився б для роботи у зазначених умовах...» [6, с. 4].

Дуже важливими є питання навчальних планів роботи шкіл ФЗН, оскільки в 1921 - 1929 рр. вони часто змінювалися, вводилися нові методи та принципи роботи цих шкільних установ.

В навчальних планах професійно-технічних закладів 1921-1927 років, що приймали молодь з освітою у обсязі школи першого ступеня, значне місце займала теоретична освіта, що було важливим для підготовки кваліфікованого робітника. Більше половини годин, що відводилися на теорію у школах займав загальноосвітній цикл. Хоча він за кількістю годин був меншим, ніж у семирічній школі, програми охоплювали увесь необхідний матеріал, даючи можливість потім продовжувати навчання у технікумах та робітничих факультетах. Разом з тим навчальні плани цих років відзначалися слабкою спеціалізацією, викликаною орієнтацією на підготовку робітника-універсала, слабким зв'язком з виробництвом.

У збірнику матеріалів з робітничої освіти можна виділити деякі принципи побудови навчальних планів шкіл ФЗН. Зокрема підкреслювалося: «Участь ро-

бітника у суспільно – політичному житті вимагає певної суми знань з суспільствознавчих дисциплін, до яких відносяться знання з галузі: а) суспільствознавства (включаючи історію класової боротьби, історію культури, історію партії, початки політичної економії та економічної географії та законодавства)...» [7, с. 4].

Гостра необхідність у кваліфікованих робітниках в роки індустріалізації вимагала скорочення строків навчання у школах ФЗН, а також скорочення навчальних годин, що виділялися на загальноосвітні дисципліни. За основу нових навчальних планів були взяті наступні принципи: малопредметність, що здійснювався шляхом групування предметів; спеціалізація, що означав посилення виробничої спрямованості програм; циклізація – об'єднання подібних дисциплін в цикли або «стержні» [8, с. 186]. Загальними для усіх цих навчальних закладів були: суспільствознавство, російська мова та література, математика та фізична культура. Інші предмети загальноосвітнього циклу вивчалися в залежності від їх значення для фаху.

Розвиток шкіл ФЗН у 1921 – 1929 роках мав багато складнощів, особливо у першій половині 1920-х років. Шкільна мережа не зміцнювалася, через те що поширювалася стихійно, без регулярних та достатніх коштів і обладнання. Через недостатню підготовку викладацьких кадрів були проблеми з виховною та освітньою роботою, не вистачало потрібних помешкань, обладнання, кваліфікованих викладачів тощо.

Виходячи з результатів даної роботи можна зробити висновок, що школа фабрично-заводського навчання стала однією з провідних установ у професійно-технічній освіті 20-х років ХХ ст.. Економіка країни потерпала від недостатньої кількості кваліфікованих робітників. Школа ФЗН змогла за стислий проміжок часу зможли дати країні ту кількість робітників-професіоналів, яка їй була необхідна.

Список джерел та літератури

1. Тези доповідей та резолюцій другого з'їзду по робітничій освіті УРСР. – Х.: Держ. вид-во України, 1925. – 122 с.
2. Пузанов М.Ф., Терещенко Г.Н. Очерки истории профессионально-технического образования в УССР. – К.: Высшая школа, 1980. – 231 с.
3. Лукашенко П.Т., Варда Є.І. Покликання: нариси з історії професійно-технічної освіти. – К.: Молодь, 1988. – 126 с.
4. Івашина Г. З. До питання створення радянської системи професійної освіти на Україні (1921 – 1928) // Педагогіка. Республіканський науково-методичний збірник. – 1967. – Вип. 5. – с. 68 – 78.
5. Временное положение о профессионально-технических школах. – Х.: тип. Наркомпроса, 1922. – 41 с.
6. НОП у школі профосвіти. Бюлетень № 3. – Х.: Держ. вид-во України, 1925. — 21 с.
7. Сборник материалов по рабочему образованию. – М.: тип. Госиздата “Красный пролетарий”, 1926. – 19 с.
8. Батышев С. Я. Формирование квалифицированных рабочих кадров в СССР. – М.: Экономика, 1971. – 214 с.